

Интернет відкриває змогу виявляти все нові й нові документи, які проливають додаткове світло на минуле нашого краю, доповнюють важливими штрихами історію Радивилов.

До таких нововиявлених документів належать «Записки руського путешественника А. Глаголева с 1823 по 1827 год» (Санкт-Петербург, 1837 р. Друге видання з'явилося 1845 р. в друкарні К.Жернакова).

26 квітня 1823 року мандрівник занотує:

«Через Бердичів є пряма і найкоротша дорога з Києва в Радзивилів. Але ця дорога в повному розумінні можна назвати операційною лінією євреїв; на ній немає інших станцій, окрім єврейських, і майже немає іншого народонаселення, окрім єврейського.

Боячись голоду, спраги і безсоння, подибуваних звичайно в неохайних ґорчмах, я зважився повернутися на поштовий тракт, через Житомир».

А ось ще витримки із записів:

«28 квітня. У Дубні, як і в інших тутешніх містах, величезні будівлі і на кращому місці римсько-католицький костел. Замок князя Любомирського загороджений будинками і при всій величності своїй не має вигляду. Збудований у 1817 році будинок для військового депо дуже гарний. На міській площі розташований один з кращих готелів тутешнього краю; господар вчився мистецтву гастронома в С.-Петербурзі.

Із зміною місць сам контур природи суттєво змінюється. У межах Волинській губернії поступово зникають рівнини українські; і після виїзду з Дубна бачиш з лівого боку синіючий ланцюг гір, який, починаючись ще в Гульчі верст за 20 від Острога, тягнеться на південний захід до Радивилова.

При основі цих гір лежить Кременець. Дикий і величний вигляд круч і пагорбів, що його оточують, — несподіване видовище для мандрівника, ще не знайомого з гірськими краєвидами. Над самим містом підноситься кругла і неприступна гора, увінчана стіною і баштами, залишками стародавнього замку...

Зі всіх гір, що тягнуться від Гульчі до південного заходу, найвища, окрема від інших, зна-

вославної греко-російської церкви і найменовується Успенською Лаврою».

А ось ще з приводу Радивилова:

«Чутливі мандрівники! Якщо потрібно вам бути за кордоном, не їзьте через Радзивилів. Жорстокі тутешні євреї не тільки перешкоджають вам виплакати ваше серце, але й не дадуть зронити жодної сльозини. Митниця, в якій записуються паспорти, знаходиться поряд із самим Радзивилом, а рогатка — в двох верстах від митниці. Вона

панюві. Одним словом: тільки о десятій годині ночі я прийшов до тьми і міг вільно поринути у мрія про мою подорож».

Нагадаємо: всі ці нотатки стосуються 1823 року. Наш край щойно від 1795 року входив до складу Російської імперії, а відтак Радзивилів уже близько 30 років мав статус прикордонного міста. Шлях між Радзивилом (Радивилом) і Бродами був там, де тепер пролягає залізниця. Митний пост (рогатка) діяв на кордоні, тобто на тому місці, де зараз неподалік від села Лев'ятина, кілометрів за два, пролягає адміністративна межа між Рівненською та Львівською областями. Згадана в тексті рогатка — пункт перепуску через кордон. Могла відігравати й роль оборонної споруди, адже, як правило, влаштуувалася

так: обносилися деревами, поваленими рядами або хрест-навхрест верхівками в чужу сторону. Що стосується записів про євреїв, то й видатний французький письменник Оно-

ре де Бальзак у 1847 році занотував: «Починаючи з Бродів, у тутешніх краях усьому хазяї євреї. У жодній книзі я не знайшов правдивої розповіді про це підкорення Польщі євреями. Правда ж полягає ось у чому; єврей панує, хоч і не править». А ось якою побачив Бальзак Радивилівську мит-

ницю через 24 роки після Глаголева: «На шляху йому зустрічалися рифи у вигляді зрубаних сосон, але фурман майстерно прокладав путь між ними, так що через півгодини доволі швидкої їзди ми в'їхали на великий майдан, що нагадував паризьке Марсове поле; по один бік розташувалася велика клуня, котра приховала у своїх надрах австрійську митницю, а по другий — дерев'яна застава. Не знаючи мови, я не міг нічого сказати своєму візникові; він зупинився перед другою клунею, яка, вочевидь, являла собою щось на кшталт заїжджого двору. Оскільки погода стояла прекрасна (вересень. — В.Я.), я відправився пішки через це неокрає поле до застави, за якою виднілися з російського боку дві будівлі. Я вирішив, що в них розташовані гауптвахта і митниця — і не

розумів».

КРАЄЗНАВСТВО

ОЧИМА МАНДРІВНИКА

Про Радивилів і наш край
у нотатках XIX століття

стоїть серед гаю і оточена декількома будиночками, в яких живуть офіцери і козаки. Щойно дано було наказ пропустити мене, десять євреїв кинулися на мою валізу, як на здобич; потягнули її в різні боки, у напрямі відцентрових сил; почали сваритися і давати один одному штурхани; нарешті схопили самого мене, посадили в довгу закриту бричку і попросили декілька грошів...

Тепер-то втрапив я в руки євреїв! Фактор Мошка, якому начальник митниці Р.К-ий наказав провести мене до Бродів, єврей-фурман і третій єврей, п'яний, що сів для компанії, везуть мене одного через ліс по пнях, по колодах.

Місто Броди, що перебуває під заступництвом Австрійській імперії, розташоване за одну милю від Радивилова, на місці рівному, низькому і піщаному. Банкір В., до якого я мав лист, людина ласкава і послужлива, взяв на себе клопіт зробити всі потрібні розпорядження для мого від'їзду; а тим часом в очікуванні диліжанса, що відправляється звідси до Відня через два дні, я сподіваюся дещо відпочити і оглянути всі визначні пам'ятки, якщо тільки є тут що-небудь, гідне уваги.

Мені здається, я перебуваю тепер в Іудеї. Євреї на дворі, на ганку і в сінях. Двері моєї кімнати безупинно відчиняються і зачиняються. Одні пропо-

А ось ще витримки із записів:

«28 квітня. У Дубні, як і в інших тутешніх містах, величезні будівлі і на кращому місці римсько-католицький костел. Замок князя Любомирського загороджений будинками і при всій величності своїй не має вигляду. Збудований у 1817 році будинок для військового депо дуже гарний. На міській площі розташований один з кращих готелів тутешнього краю; господар вчився мистецтву гастронома в С.-Петербурзі.

Із зміною місць сам контур природи суттєво змінюється. У межах Волинській губернії поступово зникають рівнини українські; і після виїзду з Дубна бачиш з лівого боку синючий ланцюг гір, який, починаючись ще в Гульчі верст за 20 від Острога, тягнеться на південний захід до Радзивилова.

При основі цих гір лежить Кременець. Дикий і величний вигляд круч і пагорбів, що його оточують, — несподіване видовище для мандрівника, ще не знайомого з гірськими краєвидами. Над самим містом підноситься кругла і неприступна гора, увінчана стіною і баштами, залишками стародавнього замку...

Зі всіх гір, що тягнуться від Гульчі до південного заходу, найвища, окрема від інших, знаходиться за Кременцем ліворуч від великого шляху. Поряд із Березівкою, містечкою Р.Терновського, підноситься інша гора, крутосхила, вкрита лісом. Між деревами, що увінчують її вершину, стоїть, у вигляді грецького павільйону, греко-уніатська каплиця, збудована в пам'ять чудотворного образу Пресвятої Божої Матері Почаївської.

Мандрівник подає докладні відомості про Почаївський монастир і його священні реліквії.

Зокрема, сказано, що «сам монастир, заснований при початку унії в 1597 році, призначений був записом своєї засновниці Гойської тільки для ченців Східної церкви. З відшуканої в Кременці грамоти видно, що в 1700 році він належав ще православним ченцям і що король польський Август II затвердив за ним усі колишні привілеї... У 1831 році, після вигнання бунтівника Дверницького з Почаєва і з меж Росії, Почаївська обитель повернена відомству духівництва Пра-

мою валізу, як на здобич; потягнули її в різні боки, у напрямі відцентрових сил; почали сваритися і давати один одному штурхани; нарешті схопили самого мене, посадили в довгу закриту бричку і попросили декілька грошів.

Тепер-то втрапив я в руки євреїв! Фактор Мошка, якому начальник митниці Р.К-ий наказав провести мене до Бродів, єврей-фурман і третій єврей, п'яний, що сів для компанії, везуть мене одного через ліс по пнях, по колодах.

Місто Броди, що перебуває під заступництвом Австрійській імперії, розташоване за одну милю від Радзивилова, на місці рівному, низькому і піщаному. Банкір В., до якого я мав лист, людина ласкава і послужлива, узяв на себе клопіт зробити всі потрібні розпорядження для мого від'їзду; а тим часом в очікуванні диліжанса, що відправляється звідси до Відня через два дні, я сподіваюся дещо відпочити і оглянути всі визначні пам'ятки, якщо тільки є тут що-небудь, гідне уваги.

Мені здається, я перебуваю тепер в Іудеї. Євреї на дворі, на ганку і в сінях. Двері моєї кімнати безупинно відчиняються і зачиняються. Одні пропонують золоті речі; другі лізуть із сукнами і полотнами, треті несуть тюти і трубки.

Відмовляєте їм — вони не слухають; сердитесь на них — вони посміхаються; проганяєте їх — вони кланяються і дякують. Замкніть двері — вони полізуть з вулиці по хребтах своїх братів, щоб просунути у вікно голову з новими пропозиціями на доброму і милостивому

цузький письменник Оноре де Бальзак у 1847 році занотував: "Починаючи з Бродів, у тутешніх краях усьому хазяї євреї. У жодній книзі я не знайшов правдивої розповіді про це підкорення Польщі євреями. Правда ж полягає ось у чому: єврей панує, хоч і не править". А ось якою побачив Бальзак Радзивилівську митницю через 24 роки після

Глаголева: "На шляху йому зустрічалися рифи у вигляді зрубаних сосон, але фурман майстерно прокладав путь між ними, так що через півгодини доволі швидко їзди ми в'їхали на великий майдан, що нагадував паризьке Марсове поле; по один бік розташувалася велика клуня, котра приховала у своїх надрах австрійську митницю, а по другий — дерев'яна застава. Не знаючи мови, я не міг нічого сказати своєму візникові; він зупинився перед другою клунею, яка, вочевидь, являла собою щось на кшталт заїжджого двору. Оскільки погода стояла прекрасна (вересень. — В.Я.), я відправився пішки через це неокрає поле до застави, за якою виднілися з російського боку дві будівлі. Я вирішив, що в них розташовані гауптвахта і митниця — і не помилюся".

(Для довідки: 1 староруська миля = 7 верст = 7 кілометрів 467,6 метра; 1 староруська верста = 1 кілометр 66,781 метра).

Підготував Володимир ЯЦУК, лауреат регіональної краєзнавчої премії "За відродження Волині".

Наполеон Орда. Дубно. XIX ст.

Радзивилів. Митна комора. XIX ст.

